

МУШТУЛУГЦИЈА БЛАГЕ ВЕСТИ

(традуктолошка белешка)

Од када сам први пут прочитала поему *Москва–Пешушки* Венедикта Јерофејева – а било је то у харизматичном преводу на српски Александра Бадњаревића касних седамдесетих, а потом још небројено пута са својим студентима у руском оригиналу – збуњивала ме је посвета ове књиге: свеједнако ми је остајала нејасна вриштећа нелогичност да одраслог човека, додуше млађег од себе, писац назове апелативом за прворођеног сина. Венедикт Јерофејев посветио је, наиме, поему свом блиском пријатељу Вадиму Тихонову, кога у тексту посвете назива својим „вољеним првенцем”. Оригинални текст посвете гласи: *Вадиму Тихонову, моему љубимому првенцу, посвјашаает автор эти трагические листы. У преводу Бадњаревића то звучи као: „Вадиму Тихонову, мојем вољеном првенцу, аутор посвећује ове трагичне листове.”*

Осим што је у стварности био близак пријатељ аутора, Вадим Тихонов, на основу нескривене прототипије, постаје и књижевни лик: на страницама поеме фигурира као један од учесника Вењичкиних алкохолних гозби и интелектуалних расправа. Занимљиво је да у самој поеми постоји и прави „првенац” – син Вењичке. То ствара помало збуњујућу слику, поготово што и тај књижевни лик има свој прототип, Венедикта Венедиктовича Јерофејева, сина првенца кога је Венедикт Јерофејев добио у браку с Валентином Зимаковым. На страницама поеме он је трогодишњи дечак који живи с мајком у Петушкама; Вењичка сваког петка путује на линији Москва–Петушки да би му однео поклон (ораче). О неким аспектима повезаности мотива дечака (у поеми, али и стварности) са готово митском фигуром „риђе бештије” (која такође има свој прототип, и која такође живи у Петушкама), већ сам писала. Иако Вењичка фабуларно путује „к њима”, он је свестан моралне нелегитимности ове адјултерске пречице у свом љубавном алфабетару.¹

Јерофејев је у својој поеми извршио не један радикалан захват, жанровски свакако на трагу Гогољеве поеме *Мртве душе*. И за њега је смех облик очаја и отпора. Узео је „ниску” тему из совјетске свакодневице – и спојио је с „високим” регистрима: библијским тоном, филозофским расправама. Кад јунак говори о Богу док у руци држи боцу вотке, настаје снажна естетска напетост. У том светлу, фигура Вадима Тихонова из посвете добија додатно значење: он је први сведок тренутка кад се све оно „ниско” преображава у уметност. Јерофејев му поверава „трагичне листове” јер зна да иза комичне површине стоји драма духа. Прелазак у „раван вечног уметничког постојања” догодио се управо зато што је аутор показао да и најпониженији човек – пијани путник у приградском возу – носи у себи метафизичку дубину.

¹ Рамадански, Драгиња. (2012). „Како превести хијероглиф (традуктолошка белешка)”. *Славистика*. XVI, 277–282; Рамадански, Драгиња. (2022). *Књижевне коњушнице*. Нови Сад: Културни центар Новог Сада, 49–59.

Вењичка је фигура „јуродивог“ из руске традиције: он саблажњава и засмејава, али управо тако изговара забрањену истину. Читалац се прво смеје, а затим схвата да присуствује хроници распада једне свести и једног света. У контексту идеологизоване књижевности епохе, Јерофејев је наступио огољен, без заштите, без пропагандне маске. Његови „трагични листови“ делују као документ крајње личне истине, као својеврсна филозофија патње. Аутентичност – чак и кад је аутоиронична – има снагу да надживи епоху. Бесмртност овде не долази из хероизма, већ из рањивости. Вењичка не пати само због мамурлука, већ због метафизичке неукоренености света. Његово путовање ка Петушкама јесте потрага за рајем који не може постојати у историјској збиљи. Да је то само хумористичка књига о пијанцу, била би заборављена. Пошто је то књига о тражењу смисла, о Богу који ћути, о чежњи за апсолутним – она је постала духовни текст за генерације читалаца.

Ипак, електрични воз Москва–Петушки није универзална метафора људског живота (у смислу да сви заврше у канџама четворице незнанаца). То се односи искључиво на судбину правих уметника. У томе се финале ове поеме, и поред франпантног сазвучја, разликује од финала *Процеса* Франца Кафке. За Венедикта Јерофејева такав крај представља специфичну голготу стваралачког човека. Док обичан човек без проблема стиже до својих дача у Петушкама, уметник је тај који неизбежно сусреће „четворицу незнанаца“ – критику, заборав, инструментализацију или саму Смрт – у најмрачнијем хаустору метрополе.

За Јерофејева, Петушки нису географски циљ, већ недостижан идеал – затворен у реалности, али отворен у Речи. У овој митологији предодређености за жртву, „риђа бештија“ није само љубавница – она је у неку руку „лажни светионик“, фатална муза која прво инспирише, а потом води ка пропасти. Обећава спасење у Петушкама, али заправо је етапа на путу ка крају. Она је стуб на који јунак покушава да се ослони, али који попушта и вуче га у провалију. Пала природа овог лика наглашава да уметност вазда настаје кроз додир са грехом и земаљским распадом.

У овој симболици стваралац (Вењичка) мора проћи цео пут до краја, претварајући живот у текст. Његова смрт постаје крајња тачка која рукопис уздиже у канонско сведочанство. Управо је немогућност да се стигне до циља оно што омогућава да дело постане „вечна уметност“: кроз ту недостижност текст прелази у сферу универзалног и трајног. Првенац из посвете остаје једини „чисти“ елемент – не искушава, већ сведочи и преноси „благу вест“ о томе како уметник сагорева, покушавајући да досегне фаталну лепоту. Он остаје жив да пренесе „трагичне листове“ из зоне смрти у сферу вечне уметности. Без онога који „прими вест“, уметникова жртва била би узалудна.

2.

На српском језику сам после дужег времена изнова чула ову реч (канда ипак у облику *џрвијенац*), и то у предавању академика Јована Делића посвећеном Булатовићевом роману *Црвени њеџао леџи џрема небу* (подкаст „Вредно приче“). Било је то, сећам се, у контексту неке етнографско-свадбарске дигресије. *Concursus eventuum felicitum!* На тај начин сам значајно допунила семантичко поље ове деликатне

лексема (за мене је до тада првенац у српском језику примарно означавао прворођено мушко дете, али и најјачу, прву ракију из казана, која се чува и служи гостима на свадби као чин посебног гостопримства). Разлог више да још јаче наћулим уши, а потом и предузнем хеуристичку ревизију посвете Јерофејевљеве поеме.

Спровела сам и краће истраживање. Када се сватови приближе девојчиној или младожењиној кући, пре њих се шаљу „муштулугџије”. Они пуцањем из пушке и брзим јахањем (или трчањем) доносе „лепу вест” да сватови стижу. С обзиром на то да они долазе први, у неким локалним дијалектима се за онога који предводи или први доноси глас каже да је „првијенац”. Ово етнологско светло бачено на објавну синтагму Јерофејевљеве поеме, где се сакрално и профано непрестано преплићу, допринело је њеној додатној „биографији”. Посвета „Мојем вољеном првенцу” престаје да буде породична и постаје иницијацијска. Коначно је превагнула интуиција да „првенац” овде није син (биолошки наследник), већ „онај који иде први” или „доносилац вести”. „Муштулугџија” духа.

Ако је поема пут ка сину и преварној „риђој бештији” (идеалу/смрти/љубави), онда је прималац посвете онај који стоји на прагу те визије. У контексту „књижевног очинства”, тај пријатељ је онај који је *џрви* примио вест (рукопис), *џрви* прокрчио пут кроз алкохолно-метафизичку маглу романа, да би на крају постао и *џрви* сведок духовног венчања. Код Јерофејева то, дакако, може бити ироничан и дирљив отклон: Вењичка је „трудни” песник (који носи Реч), а тај пријатељ је први сведок „рођења” те Речи. Круг се затвара: првенац хомонимски призива првенца; онај који је „отворио материцу” – оног који је посвећен Богу.

„Црногорска” (односно балканско-традиционална) хомонимија савршено се уклопила у херметични свет романа *Москва–Пеџушки*, дајући нам кључ за разумевање посвете, а потом и целе поеме. Моменат из финала – то да се књига пише из стања мучке (мученичке) уморености – додатно оснажује улогу „првенца” – као преживелог сведока. У народним обичајима, наиме, гласник је и онај који остаје жив да исприча шта се десило (у боју или свадби). Ако је Вењичка страдао (са шилом у грлу, што се пиктограмски римује са виновницима његове пропасти),² вољени „првенац” постаје чувар тестаментарног искуства.

Српски превод ове ироничне и нежне посвете је надасве лексички тачан. Али тек додатно наслојавање његове хомонимије са гласником/првопримцем даје посвети неопходну тежину. То више није забуна око узраста, већ именовање чина. Тај човек је Вењичкин „свадбар” у трагичном путовању ка Петушкима. Својеврсни Јован Претеча: онај који иде испред њега, који сведочи о њему. *Nota bene!* У руском језику реч *џрвенец* такође носи тежину „првог плода” (љубави, рада или стваралаштва),³ али тек својеврсни спој руске књижевности и нашег културног кода, „нашка” аналогија са гласником свадбе која се завршава смрћу (или вечним сном) даје тој посвети једну потресну, балканску дубину.

² Књижевне коњушнице, 52–54.

³ Преводиоци су до сада по правилу препознавали само њен биолошки, узрасни аспект, остајући у сфери транслема попут: *To my beloved first-born* (енгл.), *Meinem lieben Erstgeboren* (нем.), *À mon sher premier-né* (фр.), *Kedves elsőszülöttömmek* (мађ.)

3.

У стварности је Вадим Тихонов био први коме је Венедикт Јерофејев читао поглавља поеме, помагао му у ширењу рукописа путем самиздата, први који је пове-ровао у тај текст док још није био довршен. Не треба заборавити ни специфичан хумор Јерофејева. „Блага вест” у свету Петушака често значи обавештење да се продавница отворила или да је стигла „кубањска”. Тихонов је у том смислу верни сапутник који први саопштава радосне, свакодневне – „алкохолне” – новости, које се у тексту поеме пародијски воздижу на ниво спиритуалног. Тихонов је за Јерофејева био онај који је с њим делио те мале „радости”, које у контексту поеме постају готово метафизички знаци „земаљског раја”, хуморно категоризовани као „жељене, али непотребне стигме”.

Као и први Христови ученици, Тихонов у сећањима савременика делује као простодушан, понекад чак и неспретан, али потпуно одан. Називајући га „првенцем”, Јерофејев призива и библијску традицију приношења првенца на жртву. Тихонов „носи вест” о ауоровој трагедији, истовремено постајући део те трагичне хронике. Тако се Тихонов може тумачити као земаљски одраз анђела с којима Вењичка разговара у возу: анђели доносе поруке с неба, а „вољени првенац” Вадим сведочи о Вењички овде, на земљи. Благовесник је онај који свакодневну, пијану исповест преводи у мит – у измаштане „трагичне листове” који претендују на вечност. Захваљујући њима посвета се помера из интимног и ироничног регистра у готово апокрифни тон. Читаоца очекује сусрет са рукописом који носи трагедију и сведочанство, као да је спасен из рушевина, попут кумранских свитака.

Поставља се и питање да ли је завршетак поеме *Москва–Пејшушки* „блага вест” у неком вишем смислу или коначни слом свих нада јунака једно је од кључних за њено тумачење. Ако се финале чита као потпуни пораз – поништење пута, повратак у Москву, убиство у хаустору – онда је то радикално рушење сваке илузије о спасењу. Међутим, ако се посматра из перспективе уметности, тај исти тренутак може значити прелазак у раван вечног текста. Управо ту тумачење „првенца” као благовесника добија сву своју пунину. Венедикт Јерофејев претвара стварног сапутника у готово сакралну фигуру. Тиме што Вадима назива „првенцем” већ у посвети, он читаоцу даје сигнал: ово није само исповест алкохоличара, већ својеврсно „јеванђеље по Вењички”.

Финале је страшно на нивоу фабуле – насилна смрт, крах сна о Петушкама. Али на нивоу уметности, то је тренутак канонизације. У реалистичкој равни Вењичка страда. У уметничкој равни постаје вечни Путник, фигура која надилази биографију. „Првенац” тад постаје онај који прихвата жртву и сведочи о преображају: о тренутку кад човек прелази у Текст. „Блага вест” није спас јунака у животу, већ његово преживљавање у књижевности.

Пут од Москве до Петушака изгледа као хоризонтално кретање кроз возни ред, станице и продавнице. Али симболички, то је покушај успона ка вертикали – ка анђелима, Богу, вечности. Вертикала уместо хоризонтале. „Првенац” из посвете јесте почетна тачка те вертикале – први који је чуо Реч. Смрт у финалу јесте њена крајња тачка. Благовесник повезује почетак и крај: он гарантује да патња неће остати

само биографска епизода, већ ће постати део културе. У свету поеме све је пролазно: алкохол, љубав, илузија Петушака. Оно што остаје јесте Реч. Реч као једино спасење.

Називајући Тихонова „првенцем”, Јерофејев као да му поверава своје Семе – Текст који ће га надживети. У том смислу, Тихонов поприма обресе јеванђелисте, не нужно у религијском, већ у књижевном смислу: чувара и сведока. Зато се финале може читати двоструко: као потпуни слом наде у егзистенцијалном смислу, али и као „блага вест” у естетском смислу – тренутак када јунак губи живот, али добија бесмртност у уметности. У тој напетости између пораза и вечности и лежи снага поеме. Ево зашто су „трагични листови” постали пропусница у бесмртност.